

kulturen som utvecklas mellan dem lever sitt eget liv, även under vidriga förhållanden. Den insikten ger i alla fall mig hopp. *Den medicinska spärren* är en klok och bildande bok som borde läsas av alla, inte minst våra folkvalda och den yngre generationen. Författarna visar på styrkan i och värdet av etnologisk forskning.

Eddy Nehls, *Lerum/Trollhättan*

Mia-Marie Hammarlin & Lars-Eric Jönsson: *Kungar, sex och skandaler: En studie av skvaller och journalistik*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2023. 223 s., ill. ISBN 978-91-7061-397-5.

Det talas på stan...

Med den sensationella rubriken *Kungar, sex och skandaler: En studie av skvaller och journalistik* sätter etnologerna Mia-Marie Hammarlin och Lars-Eric Jönsson effektfullt tonen för sin bok. Läsaren känner ryktenas och skvallrets dragningskraft, som ytterligare förstärks av att kungligheter är inblandade i skandalerna. Författarna sätter ord på publikens sensationslystna förväntningar på följande sätt: "Vi när också en uppfattning om att sex säljer och att kommersiella nyhetsmedier därför visar ett särskilt intresse för nyheter med sexuella inslag, inte minst om de dels kopplas till offentliga personer, dels kan misstänkas vara på fel sida om rådande moraliska gränser" (s. 14).

I fokus för *Kungar, sex och skandaler* står "samspelet och cirkulationen mellan skvaller, journalistik och medier vid produktionen av medieskandaler" (s. 12). Det är således inte den faktiska händelsen författarna undersöker, utan snarare hur den kommuniceras. Denna ansats synliggör föränderlighet och kontinuitet i samband med skandalerna på ett intressantare sätt än en komparativ studie av själva händelseförloppen skulle göra, sam-

tidigt som ansatsen eliminerar källkritiska problem. En annan möjlig ansats kunde ha varit en diskursanalys. Att händelser blir centrala just på grund av medial bevakning eller den diskussion de utlöser i samhället hävdar historikern Carola Dietze (2007) på följande sätt: "Events do not happen; events are produced. An occurrence becomes an event only when certain groups in society pay attention to it, consider it important, speak and write about it, react to it and remember it." Många aspekter som påtalas av Dietze återfinns i Hammarlins och Jönssons argumentation. De kungliga skandalerna uppmärksammas genomgående av hela samhället, där de diskuteras på olika sätt i olika fora, även om diskussionerna visserligen tjänar olika syften. Hur händelserna bevakas av media, hur skandalerna skrivs om (metaforiskt språk), vilka reaktioner som väcks och vilka konsekvenser detta får är centrala frågor här. Inte minst relevant är hur skandaler ihåggommes och hur de traderas.

Hammarlin och Jönsson fokuserar särskilt i samband med den tredje fallstudien, "Kungen och kaffeflickorna", på hur aktörernas delaktighet genomgår en förändring från det muntliga till det skriftliga, i och med att den tidigare skvallrande och nyhetskonsumerande publiken nu främjar och påverkar skandalen på nätforumet Flashback.

Studiens empiriska kapitel utgörs av tre fallstudier, tre skandaler som kretsar kring kungars påstådda utomäktenskapliga relationer. Den gemensamma grunden för varje fallstudie är å ena sida den mediala bevakningen av skandalerna och mediernas roll och å andra sida ryktenas och skvallrets bidrag till diskussionen. I boken undersöks på vilket vis rykten och skvaller påverkar den mediala avbildningen av skandaler i varierande grad, beroende på publikationens seriositet. Särskilt i samband med moderna skildringar av de tidigare skandalerna visar författarna hur sällan fakta som berör skandalernas händelseförlopp har ifrågasatts och hur ryktena har

reproducerats som fakta, vilket bidrar till fortlevnaden av en särskild version av skandalen som tar sig uttryck i samspelet mellan den engagerade publiken, journalistisk praktik och medierna. Vid en närläsning av skandalkommunikationen med hjälp av den kulturanalytiska metoden lyfter författarna fram flera sammanvävda teman. Skildringen av den historiska kontexten belyser inte enbart skandalernas politiska dimensioner utan lyfter även upp hur synen på kön instrumentaliserades i samband med skandalen. Gemensamt för alla fallstudier är dessutom aktörernas förbjudna sexualitet i form av kungars utomäktenskapliga förhållanden som både ansågs vara moraliskt tvivelaktiga (särskilt gällande kungens relation med en annan man) och utgöra ett hot mot arvmonarkin.

Att författarna inledningsvis tar ställning till studiens centrala begrepp – skandal, skvaller och rykte – ger en bra etymologisk överblick. Det beskrivs uttryckligen hur de i motsats till andra forskare inte vill skilja på rykten och skvaller eftersom det vore ”fruktlöst” (s. 29); rykten ses i stället som en beståndsdel eller version av skvaller (jfr s. 30). Den inledande definitionen till trots verkar skvaller och rykten användas som ett begreppspar med synonymt innehåll. Framom definitionsöversikten hade en tydligare förklaring av författarnas egna användning av begreppen i samband med de enskilda fallstudierna varit önskvärd.

Inom studiens tidsram sätts tre historiska sonder, även om skandalerna inte är begränsade till dessa årtal: 1890, 1950 och 2010. Den första fallberättelsen (”Oscar II:s älskarinnor: skvaller och skandaler under det sena 1800-talet”) återspeglar en skandal som ägde rum kring 1890. Två välkända skådespelerskor, Marie Friberg och Ellen Hartman, ryktades vara älskarinnor till kung Oscar II. Vid sidan om aktörerna inblandade i själva skandalen är Olof Roth den centrala figuren i delstudien, så att säga som det personifierade pratet. Publicisten, författaren och

journalisten Roth utgav skvallertidningarna *Breflådan* och *Gamla Breflådan* och blev dömd till fängelse tre gånger för brott enligt 1812 års Tryckfrihetsförordning. Hammarlins och Jönssons ingående kontextualisering av Roths verksamhet är informativ. Läsaren förstår orsakerna bakom Roths lågansedda status, även om han vid en tid verkar ha varit en känd, om än missaktad, profil i Stockholm. Hans självbild som kritisk sanningsförkämpe som skulle avslöja den politiska elitens dekadens och moraliska förfall verkar stå i kontrast till den samtida uppfattningen av Roth som skrupelfri och polemisk opportunist.

Här för författarna en intressant diskussion av stadens rumsliga betydelse som förutsättning för hans journalistiska arbetspraktik och i synnerhet gatans metaforiska betydelse. Genom tillträdet till mer eller mindre offentliga urbana rum (gator, torg, spårvagnar, teatrar, restauranger och kafféer är några exempel som nämns) befann sig Roth mitt i den miljö där diskussionerna ägde rum och rykten cirkulerade. Hans egna tolkningar och observationer utgjorde fundamentet till hans texter, vilka i sin tur bidrog till att skandaler fördes vidare.

Angående skandalen kring Oscar II visar författarna att det snarare var kvinnorna, skådespelarna Friberg och Hartman, inte kungens person, som hamnade i fokus, eftersom, enligt författarnas tes, lojalitet till hovet förväntades av den samtida pressen på ett annat sätt än i de två senare skildrade fallen. Om Marie Friberg, vars två söner ryktades vara kungens barn, publicerades ett förtalande porträtt i Roths tidning, vilken kontrasterade hennes låga börd med kungens höga och lyfte fram hennes osedliga väsen och sociala ambitioner, vilka var förutsättningar för det förbjudna sexuella förhållandet till kungen. Ur författarnas analys framgår hur den ytterst negativa beskrivningen av Friberg kunde ta formen av härskarkritik eftersom den kastade en skugga på kungens och därmed monarkins anseende.

Avslutningsvis visas hur rykten och skvaler utöver fakta har traderats in på 2000-talet. Denna problematiska tradering som forskare och skribenter tagit del av in i vår samtid påvisar författarna även angående Ellen Hartman. Förutom i Roths publikation, beskrevs Hartmans liv på varierande vis i bland annat skvallerpressen, dagstidningar, skillingtryck, visor och noveller. Hammarlin och Jönsson visar hur kvinnorna blev instrumentaliserade och fungerade som projektionsytor för all sorts hets och kritik, i synnerhet den som inte kunde riktas mot regenten och hovet. En ytterligare metod för Roth för att undgå åtal var det metaforiska språket. Att avstå den faktiska analysen och i stället rikta fokus på hur skandalerna kommuniceras och vilka konsekvenser detta har för utformandet av händelsen och dess tradering gör studien särskilt läsvärd. I samband med den engagerande analysen tillskrivs det metaforiska språket en särskild roll. Här kunde lingvisterna George Lakoffs och Mark Johnsons forskning kring metaforanalysen ha varit givande, särskilt gällande reproduktionen av metaforer. Lakoff och Johnson (2003) beskriver hur framför allt den omedvetna användningen av metaforiskt språk bidrar till att utforma och prägla förståelsen av vår omvärld och vardag.

Den andra fallberättelsen ("Hajbyaffären: ett queert intermezzo i folkhemmet") belyser "Hajbyaffären", inom ramen för vilken Gustaf V ryktades ha ett utomäktenskapligt förhållande med Kurt Hajby. Skandalen kännetecknades enligt författarna till skillnad från den första fallstudien av tre sammanvävda dimensioner som gav upphov till ryktena. Vid sidan om den påstådda utomäktenskapliga relationen (1) som är gemensam för alla tre fall, handlade "Hajbyaffären" om ett homosexuellt förhållande (2). Därutöver reste skandalen frågor kring eventuella myndighetsövergrepp gentemot Hajby (3).

Urvalet av källmaterial består av fem kategorier: den samtida bevakningen i dags- och kvällspressen, senare utkomna böcker, dag-

böcker, publicerade föredrag och artiklar, fiktiva skildringar och Hajbys egna texter ("Patrik Kajson går igen" 1947, "Ett lysande följe" 1951). I samband med de sistnämnda källorna klarlägger författarna ytterligare en gång att det inte är frågan om en objektiv framställning av händelserna, utan syftet är att visa på Hajbys egen, upplevda version samtidigt som hans böcker lade grunden för händelsernas gång. Ur författarnas kontextualisering framgår att affären ägde rum i en tid då homosexualitet hade avkriminaliserats (1944) men fortfarande ansågs vara en sjukdom och grund för en psykiatrisk diagnos (fram till 1979). Skandalen utvecklades vid slutet av 1940-talet och kulminerade i medierna år 1953. Enligt Hajby hade han haft en relation med kungen och fallit offer för myndighetsövergrepp. Oklara frågor kring försäljningen av hans roman och att han blev inlagd på Beckomberga sinnessjukhus belyses.

Det sista empiriska kapitlet ("Kungen och kaffeflickorna: berättelsen om en motvillig monark på 2010-talet") fokuserar på en skandal kring den nuvarande svenska kungen, som utlöstes genom publiceringen av boken *Carl XVI Gustaf: den motvillige monarken* (Sjöberg, Rauscher, Meyer) som utkom år 2010. Även här spelade utomäktenskapliga affärer en central roll, men även kungens påstådda vistelser på strippklubbar och personliga band till den organiserade brottsligheten diskuterades. Författarna refererar att även om ordet "kaffeflicka" enbart nämns en enda gång i boken, fick neologismen en så stark symbolkraft att den blev representativ för hela skandalen. Detta visar inte minst på faktumet att "kaffeflicka" upptogs på Svenska språkrådets lista över nyord år 2010. Enligt denna avses med "kaffeflicka" en "ung kvinna som bjuds in 'som något sött till kaffet' på en herrmiddag [aktuellt i samband med skandalboken om kungen]". Bokens upplägg och kronologi visar att författarna lägger mest vikt på den tredje fallstudien. Medan den är oväsentligt längre än den första, är den betydligt

längre än den andra delstudien. Därutöver gör dess aktualitet att läsaren känner sig involverad och källmaterialets mångfald bidrar till att författarnas analys verkar mera ingående när de beskriver de olika röster som tar del av skandalens bevakning och dess utformning. Naturligtvis gynnas den aktuella skandalen av mediernas tekniska utveckling. Således kan Hammarlin och Jönsson framgångsrikt använda internetskvallerforumet Flashback ("ljugarlänken") i syfte att illustrera samspelet mellan medier och skvaller. Läsaren bevittnar genom den källan hur skribenterna i forumet faktiskt blir till aktiva, skrivande deltagare i (re-)produktionen av skvaller som därmed samtidigt skapar skandalen. Möjligtvis kunde författarna ha förklarat urvalsprocessen av frågelistorna som källmaterial mera ingående för läsaren.

Hur skvallret och ryktena blir politiska verktyg för att utöva kritik visar Hammarlin och Jönsson genomgående i de olika fallstudierna. Skandalerna som kommunikativa händelser kan användas för att skapa oro i allmänhet och för att utöva härskarskritik. Strävan efter ett överhettigt kommunikationsmonopol och kontrollen av informationsflödet fanns redan i det tidigmoderna svenska riket, då det föreföll sig naturligt att den politiska eliten hade tillgång till information som på ett riktat sätt instrumentaliserades för att påverka befolkningen. Ett exempel är hur Arnold Messenius smädeskrift mot drottning Kristina ledde till hans och hans fars avrättning år 1651. I detta fall statuerades ett avskräckande exempel på hur den politiska överheten kämpade emot upproriska rykten som cirkulerade vid sidan om smädeskriften, för att hävda sitt tolkningsföreträde. Kampen om tolkningsföreträde är alltid en maktkamp. På vilka villkor den makten förhandlas är föränderligt över tid, men även i Hammarlins och Jönssons studie tar maktkampen sig uttryck, liksom den politiska elitens strävan att bevara den samhälleliga ordningen som hotas av maktförhandlingarna.

Författarna positionerar samhällets hierarkiska maktförhållanden på en vertikal linje där regenten och hovet, den politiska eliten, befinner sig högst uppe och de medverkande i skandalproduktionen längre ner (även här finns en rangordning av polemiska skribenter med Olof Roth i botten). I samband med den kritiska rapporteringen beskriver författarna en karnevalesk inversion av hierarkin eftersom den skandalösa händelsebevakningen blir ett sätt att "dra ner" eliten och ifrågasätta dess makt. Lika maktkritiskt fungerar skvallret och ryktena, författarna talar om skvallrets "rörlighet" (s. 28). Dessa verkar ha en okontrollerbar och horisontell dynamik och spridas även om den politiska eliten försöker etablera ett kontrollerande informationsmonopol. Således utgör de ett hot mot den vertikala samhällsordningen. Vid olika tillfällen kopplas det politiska ihop med en kroppsmetaforik som kunde ha lyfts fram tydligare och, särskilt med tanke på parallellerna som dras till England och Frankrike vid andra tillfällen, sammanförts med forskning om rykten (ofta avbildad som den kvinnligt konnoterade tungan, Guldin 2000) och den politiska kroppen (Burke 1992, Harris 1998, 2004). "Det höga och det låga har också en kroppslig aspekt", skriver författarna på s. 201, medan Olof Roth citeras på följande sätt (s. 53): "den skamlösa depravation i seder, hvilken likt en kräfta fräter alltmera omkring sig på samhällskroppen utan att kirurgen strafflagen beqvämar sig att med till buds stående instrument göra några kraftiga operationssnitt".

Hammarlins och Jönssons studie riktar sig till en akademisk och allmänt intresserad publik. Bokens innehåll svarar mot rubriken och tillfredsställer läsarens sensationslystnad på ett underhållande sätt. Den källpluralistiska ansatsen är en av studiens styrkor eftersom den möjliggör att skandalerna skildras av olika aktörer och ur olika perspektiv. I boken ges inte enbart en översikt över förändringar och kontinuiteter i bevakningen av och

diskussionen kring kungliga affärer, utan den uppmuntrar även läsaren till att ifrågasätta den egna delaktigheten i utformningen av dessa skandaler.

Miriam Rönnqvist, Åbo

Pathways: Exploring the Routes of a Movement Heritage. Daniel Svensson, Katarina Saltzman och Sverker Sörlin (red.). White Horse Press, Winwick UK 2022, 341 s., ill. ISBN 978-91-912186-55-6.

Sverige kantas av vandringsleder. Från Skåneleden i söder till Kungleden i norr breder de ut sig, inte sällan utformade för att genomkorsa ett visst landskap (det finns fler än tio landskapsleder, som i flera fall är sammanlänkade). Varje led har en historia, men *är* också historia. En del av stigarna har trampats upp under århundraden, även om de först i modern tid sammanfogats till vandringsvänliga och tydligt markerade leder. Vandringsleder är inbäddade i landskapet, men också skapade av människors händer – eller snarare fötter. Via kartor, skyltar, broschyrer och böcker införlivas rekreativt landskapet i en vidare kulturell sfär – och kan därför också betraktas som en form av kulturarv.

Den fysiska rörelsens landskap är underutforskat inom kulturarvsstudier. Det menar Daniel Svensson, Katarina Saltzman och Sverker Sörlin, som tillsammans redigerat antologin *Pathways: Exploring the Routes of a Movement Heritage*. Därmed har de lämnat ett viktigt bidrag till studiet av stigarnas och vandringens kulturgeografi. Mer specifikt talar redaktörerna om stigar som *den vardagliga rörelsens kulturarv* ("the heritage of vernacular mobility", s. 9).

Samtliga bidrag i denna antologi rör sig på ett eller annat sätt mellan dåtid och nutid, även om de temporala dimensionerna ges

olika betydelse och tyngd. Några av kapitlen är utpräglat historiska. Paul Readman, Ben Anderson samt Claire Hickman och Glen O'Hara bidrar exempelvis med inblickar i hur en engelsk motsvarighet till allemansrätten, *rights of way*, tagit form (Anderson jämför dessutom den engelska kampen för tillgång till landskapet med Österrike). Utmärkande för lagstiftningen i England och Wales är att den till skillnad från exempelvis Skottland och Sverige inte ger rätt att ströva i skog och mark hur som helst, utan begränsas till allmänhetens rätt att använda vissa stigar eller leder. Vilka som omfattas regleras av deras historiska användningsområde. Därmed får stigarnas historia inte enbart en kulturell dimension, utan också en juridisk. Både Readman och Anderson visar att systemet av vandringsleder är resultatet av en kamp för rätten att ta del av landskapet, där markägares intressen ställts mot friluftsfolkets.

Andra bidrag i volymen betonar stigarna som nutida kulturarv. Stefano Morosini redovisar försöket att skapa en digital historisk guide till ett område i de italienska Alperna, med information om striderna mellan Italien och Österrike under första världskriget. Folkloristen Susanne Österlund-Pötzsch undersöker hur narrativa element införlivas i en vandringsled på Åland medan industri-designern Petra Lilja reflekterar kring samspillet mellan vandring och materia i en studie av mineralvandringar i Limhamns gamla kalkbrott.

Utrymmet i denna recension ger inte möjlighet att referera samtliga bokens 16 kapitel. Ett bidrag som sticker ut är Finn Arne Jørgensens djupdykning i digitala miljöer. Kan stigar i datorspel verkligen sägas tillhöra ett kulturarv? Jørgensen argumenterar med emfas för att så är fallet: även virtuella vandringsleder fylls med mening och historia av användarna. Genom att kartlägga tre sådana virtuella miljöer, två "vandringssimulatorer" samt det populära action-äventyret *Red Dead Redemption 2* visar han på spänningsfältet